

Szilágyi János György (1918) óorkutató, a Szépművészeti Múzeum Antik Gyűjteményének munkatársa. Fő kutatási területei: görög művészet; Itália kultúrái a római hódítás előtt; római irodalom.

Legutóbbi írása az *Ókorban*:
Etruszko-föníciai kancsó (2010/2).

A tenger fölött

Szilágyi János György

Több mint száz éve, hogy Hopp Ferenc mediterrán útjáról a Magyar Nemzeti Múzeum megbízásából vásárolt antik tárgyakkal érkezett haza. A túlnyomórészt pun kerámiából álló anyagba, amelyet a szicíliai és észak-afrikai múzeumok ún. duplumanyagából szerzett,¹ egy athéni feketealakos lékythos is került (1–2. kép). A váza, alighanem figurális díszítésének különlegessége miatt, egészében máig publikálatlan maradt, jöllehet jó fél évszázada a Szépművészeti Múzeumba jutott.²

1–2. kép. Athéni feketealakos lékythos. Kr. e. 490 körül. Szépművészeti Múzeum, Antik Gyűjtemény (Mátyus László felvétele)

A fölfelé szélesedő hengeres testet elől három futó szárnyas alak díszíti, lábuk alatt a tenger hullámainak jelzésével. A kép tárgya kétségkívül üldözési jelenet: a bal szélén levő szakállas férfi a két, fejét hátrafordítva jobb felé tartó nőalakot követi. A szereplők szárnyassága nyilvánvalóvá teszi, hogy a jelenet értelmezését a mitológiában kell keresni. Már korábban fölmerült az az olvasata, amely szerint a Phineus-mítosz számos változatának egyikéről van szó. A jóstehetségű Phineust, akár, mert az istenek titkait kifecsegte, akár, mert – a történet egy másik változata szerint – a látás képessége helyett a hosszú életet választotta (egy jósnak nincs szüksége a külső világ látására), az olymposiak vaksággal sújtották. Hélios, akit megsértett azzal, hogy fényéről lemondott, rászabadította a szélviharként száguldó, ragadozó két Harpyia nővért, akik ételeit bemocskolták vagy elrabolták. Boreásnak, az Északi Szélnek a Phineus jóslataiért és útmutatásaiért hálás Argonautákkal tartó két fia, a Boreadák üzték el tőle a Harpyiákat, és üldözőbe vették a menekülő nővéreket, hogy elpusztítsák őket. Zeus azonban szétválasztotta a két testvérpárt, miután a Harpyiák esküvel ígérték, hogy távol maradnak Phineustól.

Az olykor egymástól lényeges pontokon eltérő irodalmi változatokban ismert mítosznak a Kr. e. 6. századtól jó néhány ábrázolása maradt fenn; a legteljesebb a würzburgi egyetemi gyűjteményben őrzött és az ábrázolások fő tárgyáról elnevezett Phineus-csésze az 530 körüli évekből (3. kép). A budapesti lékythoson a történet leginkább elterjedt változata jelenik meg, csak rövidítve, ami általános jelenség a vázafelület korlátai közé kényszerült keramográfiában. A férfialak tehát egymagában képviseli a két Boreadát, amint futva, a tengeren át – ahogy az írott hagyományban is olvasható – igyekeznek utolérni a Harpyiákat. A két Harpyiát? Ez megfelelne az írott hagyománynak, de két megfontolás is szól a vázakép eddig elfogadott ilyen értelmezése ellen.

A középső nőalakot gondosan ún. króbylosba kötött hajviselete is megkülönbözteti az előtte futótól, még inkább a kinyújtott jobb kezében tartott koszorú, ami semmiképpen nem illik egy halálra üldözött elöl menekülő Harpyiához. A mítosz legtöbb elbeszélésében Hermész az, aki Zeus parancsára szétválasztja a két testvérpárt, de Apollónios Rhodiosnak, a Kr. e. 3. század elején született könyvtáros-költőnek ránk maradt eposza, az *Argonautica* egy másik változatot őrzött meg:³ eszerint a Harpyiák testvére, az istenek követének szerepében Hermészhez közelálló Iris vetett véget az üldözésnek, ő pedig ábrázolásain nem egyszer jelenik meg koszorúval a kezében.⁴

A középső nőalak Irissel való azonosítását támogatja a másik megfontolás is a hagyományos értelmezés ellen, amely a vázafestő kilétének kérdéséhez vezet. A lékythos vállát díszítő motívum, a három palmetta és a középsőből kinövő száron a palmattatriaszt keretező erősen elnagyolt lótszimbópár mai tudásunk szerint egyedül a figurális díszítésű athéni feketealakos lékythosok egyik legtermékenyebb mesterének, a mintegy háromszáz műve alapján ismert Gela-festőnek, illetve műhelyének a jellemzője.⁵ Haspels a festő lékythosait elsősorban a válldíszítés tipológiája alapján csoportosította; a budapesti

3. kép. Feketealakos csésze (az ún. Phineus-csésze) részlete. Kr. e. 530 körül. Würzburg, Martin von Wagner Museum (lelt. sz. 354)

példány leginkább az ő IIIb csoportjába sorolható.⁶ Erre a fázisára utal a lótszimbók horizontális elhelyezése, a képmező alatti, két vörös vonallal szegélyezett festetlen sáv, a képmezőt fölül lezáró kulcsmintasor és az edényforma is.⁷ A közepes tehetségű, rendkívül ingadozó, olykor elretentő kvalitású műveket produkáló mesternek feltűnő tulajdonsága a szimmetrikus kompozíciók idioszinkretikus kedvelése.⁸ Ezt az elvet felborítaná az üldöző Boreada elől menekülő két Harpyia értelmezés, tökéletesen megfelel viszont a festő szimmetria-vonzalmának a két testvérpárt képviselő egy-egy alak, köztük az istenek viszályukat eloszlató küldöttjével.

A Gela-festő nagyjából 510–480 között működött. A budapesti lékythos a fekete alakok hátterét fedő sárgásfehér bevonással, amelyet 500 táján elsősorban az Edinburgh-festő hozott divatba, és a figurális jelenetek közé zsúfolt borostyán- vagy szőlőágak 510 után lassanként gyakorivá váló motívumával a válldíszítéstől és az edényformától függetlenül is a festő későbbi korszakára, a 490 körüli évekre vall. Bár az ábrázolásnak sok vonása van, amely a Gela-festő műveivel rokonítja (lásd a 4. képet),⁹ és bár hasonló, a maga és kortársai műveivel összehasonlítva fegyelmetlennek nevezhető vázaképek, mint a londoni oinochoé madáremberek kórusával vagy siracusai lékythosa a kakasok fölött repkedő kis Erósokkal,¹⁰ utolsó évtizedeiben nem voltak idegenek a festőtől, egyelőre reálisabbnak tűnik a budapesti lékythost követőinek vagy tanítványainak tágabb körébe sorolni, mint saját kezű művei közé. A vázaforma és a válldíszítés, valamint néhány fentebb említett további vonása mindenesetre kétségtelenné teszi, hogy az ő műhelyében készült, és ábrázolása alighanem őáltala formált vázát díszítette.

A vázát Hopp Ferenc Girgentiben, a görög Akragasban, a mai Agrigentóban szerezte. A Gela-festő elnevezését arról kapta, hogy vázáinak túlnyomó része az athéni lékythosokat főként kultikus rendeltetésre egyébként is nagy számban importáló Szicíliában, elsősorban a déli part legrégebb görög településén, Gelában került elő.¹¹ Akragas Gela 580 körül alapított leányvárosa volt, a váza azonban, amelynek pontos lelőhelyét nem ismerjük, ettől teljesen függetlenül is könnyen eljutha-

4. kép. Attikai feketealakos lékythos részlete. A Gela-festő munkája

tott ide (bár maga a festő kétségkívül Athénban dolgozott), még inkább az újkori lokális műkereskedelem útján, de szicíliai lelőhelyében nincs okunk kételkedni. Ez pedig a vázaképpel kapcsolatban még egy gondolat felvetését engedi meg.

Az 5. század első felében élt, a váza készítésével nagyjából egykorú athéni történetíró és mitográfus, Pherekydés tartott fenn egy hagyományt, amely szerint a Boreadák a Harpyiákat a szicíliai tengerig üldözték.¹² Aligha képzelhető el, hogy a Gela-festő vagy követője Athénban erre gondolva festette volna a lékythosra, szicíliai vásárlókra számítva, az ábrázolt jelenetet, az azonban igen, hogy a vázát közvetítő kereskedők számítottak ilyen érdeklődésre (az említett Phineus-csészét is a közelben, Reggio Calabriában találták), és még sokkal inkább az, hogy szicíliai vevője olvasta bele a jelenetbe a mitológiai hagyománynak egy számára kedves helyi vonatkozású változatát.¹³ Mert az antik vázaképek értelmezésének is két főszereplője volt, és egy távoli kultúrában élő, ebben az esetben görög műveltségű nézőjük nem gondolt feltétlenül ugyanarra, mint aki megfestette őket.

Jegyzetek

- 1 Hopp Ferenc, *Téli utazás a Földközi-tenger körül fekvő országokban*, Budapest, 1898, 6.
- 2 Feketealakos lékythos a Kr. e. 490 körüli évekből; lelt.sz.:50.161; m.: 23,4 cm. Sárgás rózsaszín agyag, fekete festés. A nyakból egy középső rész hiányzik. Nem teljesen biztos, hogy a szájrész eredetileg is ehhez a vázához tartozott. Irodalom: Kahil, L.: *LIMC IV* (1988) 448, 26. sz. és pl. 270 (két részlet); Tsifaki, D., *He Thraksten attika eikonografia tou Sou aiona p. Chr.*, Komotini, 1998, 168–169 (kép nélkül).
- 3 II. 286–287.
- 4 Lásd például a leningrádi Ermitázs lucaniai vörösalakos vázáját (CVA Hermitage I, pl. 22,2), ahol az „unidentified object” a nőalak másik kezében az Iris attribútumaként jól ismert kerykeion. Az ábrázolás Nikének is értelmezhető, de ebben a szerepben sokkal inkább Irisre kell gondolni; vö. Isler-Kerényi, C., *Nike*, Erlench-Zürich, 1969, 41–42, aki joggal hivatkozik a Louvre egy feketealakos hydriájának vállán a budapestihez hasonló szerepben névfelirattal megjelenő Iris képére (Beazley, J. D., *Attic Black-Figure Vase-Painters*, Oxford, 1956 [= ABV] 333,1). J. de la Genière Eris-értelmezése (*MonPiot* 63 [1980] 52 és fig. 14) alaptalannak tűnik.
- 5 Munkásságának első, máig alapvető feldolgozása: Haspels, C. H. E., *Attic Black-Figured Lekythoi*, Paris, 1936, 76, 78–86, 205–215; vö. ehhez Beazley kiegészítéseivel (ABV 473–475 és Beazley *Addenda*, compiled by T. H. Carpenter, Oxford, 1989², 118–120) Hemelrijk, J. M.: *BABesch* 49 (1974) 117–158.
- 6 Az osztályozás problémáiról lásd Hemelrijk, J. M.: *BABesch* 49 (1974) 132–134.
- 7 A szájról lásd a 2. jegyzetet.
- 8 F. Frontisi Ducroux: Rizza, G. – Giudice, F. (szerk.), *I vasi attici ed altre ceramiche coeve in Sicilia I.*, Palermo, 1996, 191–199.
- 9 Elég csak a jobb szélső nőalakat egy lékythosának hasonló alakjával összevetni (Münzen&Medaillen AG, *Antike Vasen, Sonderliste R.* Basel, 1977, 46, Abb. 37).
- 10 *Beazley Addenda* 119, ad 473, no. 187, illetve Haspels, C. H. E., *Attic Black-Figured Lekythoi*, pl. 26, 3a–b.
- 11 A Szicíliaba importált attikai vázák már-már komikus részletességű statisztikája: Panvini, R. – Giudice, F. (szerk.), *TA ATTICA. Veder greco a Gela. Ceramiche attiche figurate dell’antica colonia*, Roma, 2003 (a Gela-festőről J. R. Mertens, 195–196).
- 12 *FGrH* I (1923) 3 F 28. Ez az elnevezés bizonytalansága miatt nem mond ellent annak a leginkább elterjedt hagyománynak, amely az üldözés végét a Peloponnésztól nyugatra fekvő kis Strophades-szigetekre helyezte. A Mare Siculum meghatározásairól lásd Ziegler, K.: *RE* IIA (1923) 2470–2472.
- 13 A szicíliai érdeklődésről az importált athéni vázák ábrázolásai iránt vö. J. de la Genière: Panvini, R. – Giudice, F. (szerk.), *TA ATTICA*, 150–155.